

Türkiye'nin Tarımsal Ürünlerdeki Rekabet Gücü: Orta Asya Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analizi

Güçgeldi BASHIMOV*

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE İşletme Anabilim Dalı, 51240, Niğde, Türkiye

*Sorumlu yazar: guyc55@gmail.com

Geliş Tarihi: 10.03.2017

Düzeltilme Geliş Tarihi: 11.08.2017

Kabul Tarihi: 18.08.2017

Özet

Türk ekonomisinde tarım sektörünün önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye'de tarım sektörü en büyük istihdam yaratan bir sektör olmakla birlikte GSYİH'ya ve ihracata önemli katkılar sağlamaktadır. Bugün Türkiye dünyanın en büyük 7. tarım ürünleri üreticisi ve ihracatçısıdır. 2014 yılında Türkiye 18 milyar dolar değerinde tarımsal ürün ihraç etmiştir. Tarımsal ürünlerin toplam ihracattaki payı ise %11'dir. Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin 2001-2014 dönemi için rekabetçilik düzeyinin belirlenmesidir. Çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler indeksleri kullanılmıştır ve tarım ve gıda ürünleri sektörü analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan dış ticaret verileri Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından elde edilmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ticaretinde Orta Asya ülkeleri karşısında zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Rekabet gücü, tarım, Türkiye

Competitiveness of Turkey in Agricultural Products: Comparative Analysis with Central Asian Countries

Abstract

Agricultural sector has a very important place in Turkish economy. Agricultural sector is the largest employer sector in Turkey and it has a significant contribution to Gross Domestic Product (GDP) and exports. Today, Turkey is the 7th largest agricultural producer and exporter in the world. Turkey's agricultural exports estimated at \$ 18 billion in 2014 and agriculture's share in Turkey's export is approximately 11%. The purpose of this study is to determine competitive level of Turkey and Central Asian countries for the period 2001-2014. The revealed comparative advantage and revealed symmetric comparative advantage indexes are used in the study and agri-food products sector were analyzed. The data on foreign trade have been obtained from the database of International Trade Centre. According the findings that Turkey has a low comparative advantage in agri-food trade against the Central Asian countries.

Key words: Competitive power, agriculture, Turkey

Giriş

Dünya ekonomisinde küreselleşme eğilimlerinin arttığı ve teknolojik yayımların hızlandığı bir ortamda ülkeler arası dış ticaretin yapısı, yönü ve kapsamı giderek önemli hale gelmektedir. Bu anlamda Türkiye ekonomisi özellikle 1980 sonrası dönemde yapısal değişikliklere uğramış ve 24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir (Ulucan ve ark., 2014). 24 Ocak kararlarından sonra

Türkiye'nin ulaştığı pazarlar çeşitlenmiştir. Bugün Türkiye'nin dış ticaretindeki temel ortağı AB ülkeleridir. Hem ihracatta hem de ithalattaki en yüksek işlem hacmi AB ülkeleri ile gerçekleşmektedir (Karakas ve Karakas, 2012). Bu nedenle Türkiye'nin ikili dış ticaretini ampirik olarak analiz eden çalışmaların çoğunlukla Türkiye-Avrupa Birliği ticareti üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak, özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren Kafkasya, Ortadoğu ve Kuzey

Afrika gibi bölge ülkelerinin de Türkiye'nin dış ticaretindeki payının giderek artış gösterdiği gözlenmektedir (Çeştepe, 2012).

Orta Asya ülkeleri Türkiye'nin dış ticaretinde AB ülkeleri ya da OECD ülkeleri kadar olmasa da son yıllarda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bugün Orta Asya ülkeleri olarak; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan sayılmaktadır. Dönemin SSCB devletleri olan bu ülkeler birliğin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Özdemir ve Çakır, 2007). SSCB'nin dağılması sonucunda Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan çok taraflı ticari ve ekonomik ilişkileri hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle 2000 yılından bu yana Türkiye Orta Asya ülkeleri için önemli bir ticaret ortağı haline gelmiştir. Orta Asya bölgesi Türk yatırımcıları için önemli ticari fırsatlar sunmakta ve günümüzde 2000'e yakın Türk şirketleri bölgede faaliyet göstermektedir. Bugün Türkiye'nin Orta Asya bölgesi ile ticaret, altyapı, enerji ve haberleşme sektörleri başta olmak üzere birçok alanlarda ticari ilişkileri gelişmiş durumdadır (Wheeler, 2013; Alimukhamedov, 2015). Son yirmi yılda Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracat 8 kattan fazla bir artış göstermiştir. Günümüzde Orta Asya ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı yaklaşık %2,5'dir.

Rekabet gücü kavramı ve rekabet gücünün ölçülmesi konusunda, Balassa (1965) tarafından ortaya konulan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ve benzeri indeksleri kullanarak rekabet gücünü ölçen ulusal ve uluslararası niteliğe sahip çok sayıda çalışma mevcuttur (Kösekahyaoğlu ve Özdamar, 2011). Çalışmanın bu bölümünde Balassa'nın AKÜ indeksi ve diğer ölçütlerden yararlanılarak yapılan ulusal ve uluslararası düzeydeki çalışmalardan bazıları hakkında kısa bilgiler sunulmuştur.

Camanzi ve ark. (2003) Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinde AB karşısındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada Lafay indeksi ile birlikte Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye özellikle yaş meyve, sebze, zeytinyağında AB karşısında rekabet gücüne sahiptir.

Miral (2006), Türk yaş meyve ve sebze sektörünün AB'ye karşı rekabet gücünü analiz etmiştir. Çalışmada 1994-2005 yılları için yaş meyve ve sebze ürünlerine ait açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler (AKÜ) katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre, Türk yaş meyve ve sebze sektörü AB karşısında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. AKÜ değeri en yüksek olan ürünler ise greyfurt, turuncgiller ve cevizdir.

Bayramoğlu (2010), Türkiye ve Azerbaycan arasında ticarete konu olan tarımsal ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi, ihracat benzerlik oranı ve Vollrath indeksleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda her iki ülkenin tarımsal ürünlerde rekabet avantajına sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, Türkiye daha çok Avrupa Birliği (AB) pazarında daha avantajlı konumda iken, Azerbaycan ise Bağımsız Devlet Topluluğu (BDT) pazarında daha avantajlı konumdadır.

Çoban ve ark. (2010), Türk tarım sektörünün AB karşısındaki rekabet gücünü Balassa'nın AKÜ indeksini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin meyve ve sebze, şeker ve şeker ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.

Cao ve ark. (2011), Çin ile Orta Asya ülkeleri arasında tarımsal ürünler ticaretinin yapısını ve rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırma 2002-2009 yıllarını kapsamakta ve araştırmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi kullanılmıştır. İncelenen dönemde Çin'in tarımsal ürünler ihracatında rekabet gücüne sahip olmadığı belirlenmiştir. Orta Asya ülkelerinin ise rekabet gücünü zamanla kaybettiği tespit edilmiştir.

Erkan ve ark. (2015), Türkiye'nin sebze ihracatında rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırmada 1993-2012 dönemi için AKÜ katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin sebze ve alt grupları ihracatında küresel piyasalarda önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sebze alt gruplarının büyük çoğunluğunun ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün olmasına rağmen, son yıllardaki üstünlüklerin nispi anlamda azaldığı belirlenmiştir.

Peker (2015), Türkiye hububat-baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Bu amaçla hububat-baklagil alt sektörüne ilişkin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin AB pazarı karşısında mercimek ve nohutta yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenirken, kuru fasulye, buğday ve mısır ürünlerinde ise rekabet üstünlüğüne sahip olmadığı belirlenmiştir.

Şahin (2016) Türkiye'nin tarımsal gıda ürünlerindeki rekabetçilik düzeyi analiz edilmiştir. Araştırmada 2000-2014 yılları için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler, açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler ve ticaret dengesi indeks değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin tarımsal gıda ürünlerinde rekabet gücünün düşük olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında tarımsal ürünlerin dış ticaret potansiyeli ve rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan tarımsal ürünler ticaretinin genel yapısı hakkında bilgiler sunulmuştur. Daha sonra 2001-2014 dönemi için Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan tarımsal ürün ticaretinin yapısı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ölçümleri kullanılarak analiz edilmiştir. Son olarak da elde edilen bulgular genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Materyal

Bu çalışmada Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS Code) kullanılmıştır. Çalışmada 2001-2014 dönemine ait Uluslararası Ticaret Merkezi'nin (International Trade Centre-INTRACEN) veri tabanından sağlanan HS 2 haneli ürün gruplarına ait ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. HS sınıflandırması içinde yer alan ürün gruplarına ait başlıklar Çizelge 1'de sunulmaktadır. Bu çalışmada ele alınan Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır.

Çizelge 1. HS'ye göre ürün grubu sınıflandırma listesi

HS kodu	Ürün grubu
01-05	Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler
06-15	Bitkisel ürünler
16-24	Gıda sanayi ürünleri

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Yöntem

Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ile Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksi kullanılmıştır. Bela Balassa tarafından geliştirilen AKÜ indeksi, bir ülkenin belirli bir mal, endüstri veya sektördeki karşılaştırmalı avantajını veya dezavantajını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Ahmad ve Kalim, 2013). AKÜ indeksi, bir malın veya sektörün ülkenin toplam ihracatındaki payı ile söz konusu malın veya sektörün dünyanın toplam ihracatındaki payı arasındaki orandır. Balassa'nın AKÜ indeksi, karşılaştırmalı avantajın altında yatan kaynakları belirlemekten ziyade, bir ülkenin 'açıklanmış' karşılaştırmalı avantaja sahip olup olmadığını saptamaya çalışmaktadır (Utkulu ve İmer, 2009). AKÜ indeksinin özel bir çekiciliği ülkeler arası ve endüstriler arası çeşitli karşılaştırma tiplerinde kullanılan bir indeks şeklinde kolayca ölçülebilmesidir. Bu yaklaşımda, dış ticaretin mal bileşiminin, ülkeler arasındaki görece maliyetlerle

birlikte fiyat dışı faktörleri de yansıttığı kabul edilmektedir (Çeştepe ve Ermiş, 2007). Balassa tarafından geliştirilen AKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left[\frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{aj}} \right)}{\left(\frac{X_{iw}}{X_{aw}} \right)} \right] \quad (1)$$

Eşitlik 1'de, AKÜ_{ij}, 'j' ülkesinin 'i' malı için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} 'j' ülkesinin 'i' malının ihracatını, X_{aj} 'j' ülkesinin toplam tarımsal ürünler ihracatını, X_{iw} 'i' malı dünya ihracatını ve X_{aw} dünya toplam tarımsal ürünler ihracatını göstermektedir. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir. İndeks değeri ne kadar yüksek ise rekabet gücü de o kadar yüksektir (Cao ve ark., 2011; Pakravan ve Kalashami, 2011).

Yukarıda ifade edildiği gibi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığı indeks değerinin 1'den büyük ya da küçük olmasına göre belirlenir. Bunun yanında daha ayrıntılı olarak karşılaştırmalı üstünlüğün gücünü göstermek amacıyla Balassa'nın AKÜ katsayısı aşağıdaki gibi 4 şekilde sınıflandırılabilir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001):

- 1.Sınıflama: $0 < AKÜ \leq 1$: Karşılaştırmalı üstünlük yoktur.
- 2.Sınıflama: $1 < AKÜ \leq 2$: Zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.
- 3.Sınıflama: $2 < AKÜ \leq 4$: Orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır.
- 4.Sınıflama: $4 < AKÜ$: Güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Balassa'nın AKÜ indeksi bazı sorunlar (asimetrik değer, logaritmik dönüşüm sorunu vb.) içermesine rağmen, ampirik çalışmalarda en çok kullanılan yöntemlerden biridir (Fertö, 2007). Zamanla Balassa'nın AKÜ indeksine alternatif olarak birçok yeni indeksler geliştirilmiştir. Bunlardan birisi de Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksidir. Bu indeks aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$ASKÜ_{ij} = (AKÜ_{ij} - 1) / (AKÜ_{ij} + 1) \quad (2)$$

Bu indeks -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri pozitif ise ülke o üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Eğer

indeks değeri negatif ise ülke o ürünün ticaretinde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (Dalum ve ark., 1998; Laursen, 1998).

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ticaretinin genel yapısı

Orta Asya bölgesi satın alma gücü giderek artan ve 90 milyonu aşan nüfusu ile büyüyen bir pazar konumundadır. 1990'lı yıllar boyunca belirli kararsız dönemlerin ardından, 2000'li yıllardan günümüze kadarki geçen sürede bölge ekonomileri genel olarak istikrarlı bir seyir yakalamıştır. Bölge ülkeleri 2002-2012 döneminde ortalama %7 oranında büyüme kaydetmiş, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan bu dönemde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Aynı dönemde Orta Asya ülkelerinde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım yaklaşık 12 kat artış göstermiş, yabancı yatırımlar özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da yoğunlaşmıştır (Budak, 2013).

Bölgenin ekonomik gelişimini etkileyen ekonomik, politik ve coğrafi özellikleri söz konusudur. Petrol, doğal gaz, altın ve diğer metalleri içeren önemli doğal kaynaklara sahip oluşu, geniş bir coğrafi alanı kapsamı ve sosyalist ekonomik modelin izleri bu özellikler arasında sayılabilir (Çelik, 2007). Bölge ekonomilerinden Kazakistan geniş petrol kaynaklarına sahiptir. Türkmenistan'ın dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Özbekistan, doğal gaz ve daha sınırlı olmak üzere petrol kaynaklarına sahiptir. Aynı

zamanda Özbekistan ve Türkmenistan dünyadaki en önemli pamuk üreticisi ülkeler arasında yer almaktadır. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la mukayese edildiğinde oldukça sınırlı hidrokarbon kaynakları bulunan Kırgızistan ve Tacikistan'ın ise hidroelektrik potansiyeli ve maden yatakları öne çıkmaktadır (Budak, 2013).

Çizelge 2'de Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı ihracatın gelişimi görülmektedir. 1995 yılında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracatın değeri 389 milyon dolar iken, bu değer 2000 yılında 346 milyon dolara gerilemiştir. Bu dönemde Orta Asya ülkeleri ciddi bir ekonomik istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Söz konusu ülkelerde korumacı ekonomi politikaları izlenmiş ve bunun sonucunda da hem ihracatta hem de ithalatta keskin düşüşler görülmüştür (Erol ve Şahin, 2013). Ancak 2000'li yılların başlarından itibaren bölgedeki ekonomik istikrarsızlık düzelmeye başlamış ve Orta Asya ülkeleri son 10 yılda ciddi bir ekonomik büyüme kaydetmişlerdir. Orta Asya'da ekonominin toparlanmaya başlamasıyla beraber Türkiye'nin bölge ile olan dış ticareti yeniden artmaya başlamıştır. 2005 yılında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı ihracat değeri 900 milyon doları geçmiş ve bu değer 2015 yılında ise 3,5 milyar dolara ulaşmıştır. 1995-2015 yılları arasında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracat 8 kattan fazla bir artış göstermiştir. Söz konusu dönemde Orta Asya ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı ise %1,8'den %2,5'e yükselmiştir.

Çizelge 2. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracat (Milyon Dolar)

Yıllar	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan	Toplam
1995	150	56	38	138	6	389
2000	118	120	82	4	20	346
2005	459	180	151	46	89	927
2010	818	1139	282	143	129	2514
2015	750	1857	488	162	294	3554

Kaynak: TÜİK, 2017

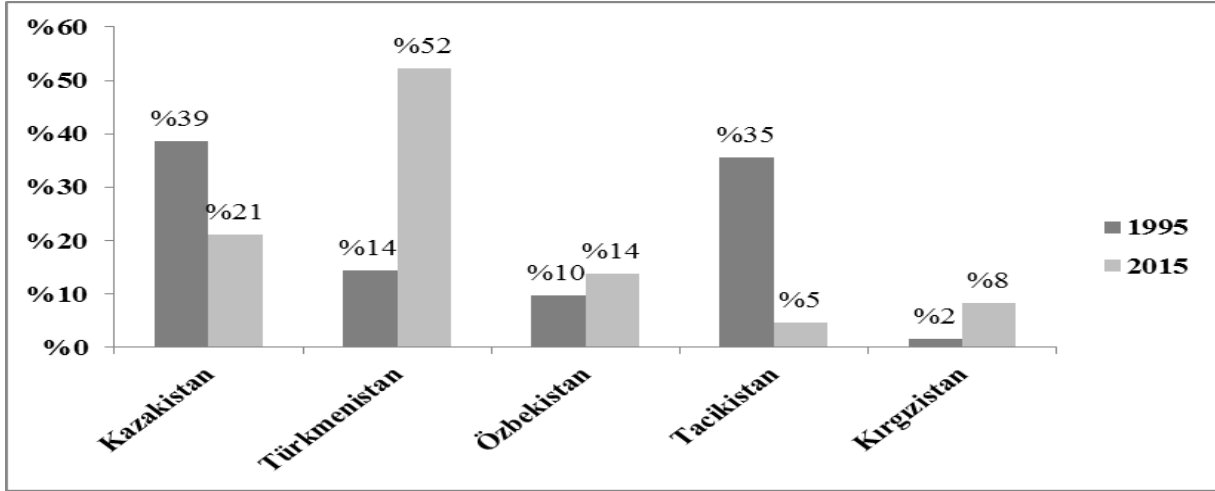
Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelik ihracatında en yüksek payı Türkmenistan almaktadır. 2015 yılında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracatın %52'si Türkmenistan'a yapılmıştır. Bunu sırasıyla Kazakistan (%21), Özbekistan (%14), Kırgızistan (%8) ve Tacikistan (%5) izlemektedir. 1995-2015 dönemi incelendiğinde Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracatta Türkmenistan'ın, Özbekistan'ın ve Kırgızistan'ın payları artarken, Kazakistan ile Tacikistan'ın payları azalmıştır (Şekil 1). Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan ve Türkmenistan'ın Türkiye için ticari anlamda en önemli ortaklar olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte Türkiye diğer Orta Asya ülkeleri ile olan ticari ilişkilerini geliştirmektedir (Varbanets, 2012; Alimukhamedov, 2015).

Çizelge 3'de Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı ithalatın gelişimi sunulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Orta Asya ülkelerinin Türkiye'ye ihracatı hızla artmıştır. İlk yıllarda Orta Asya ülkeleri hammadde yoğun ürünleri ihraç ederken, günümüzde hammadde yoğun ürünlerle birlikte emek yoğun ve sermaye yoğun ürünler de ihraç etmektedirler. Son 20 yıllık dönemde Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı ithalat 8 kattan fazla bir artış göstermiştir. Türkiye'nin Orta Asya

ülkelerinden yaptığı toplam ithalat 1995 yılında 271 milyon dolar iken, bu değer 2015 yılında 2,6 milyar dolara ulaşmıştır. Orta Asya ülkelerinin Türkiye'nin

toplam ithalatındaki payı 1995-2015 yılları arasında %0,8'den %1,3'e yükselmiştir.

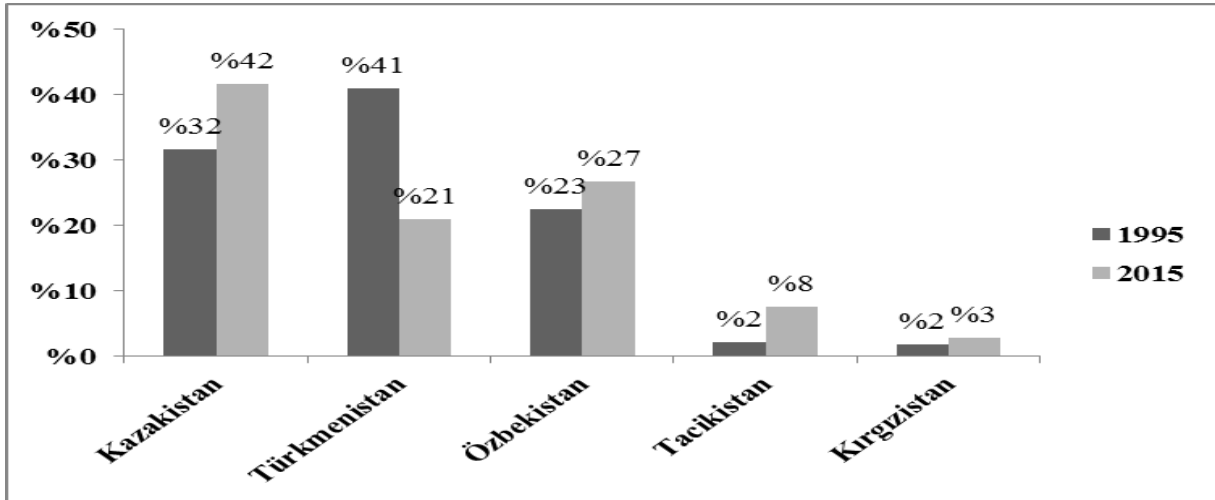

Şekil 1. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı toplam ihracatta bölge ekonomilerinin payı

Çizelge 3. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı toplam ithalat (Milyon Dolar)

Yıllar	Kazakistan	Türkmenistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan	Toplam
1995	86	111	61	6	5	271
2000	346	97	85	16	2	548
2005	558	160	261	47	14	1042
2010	1392	386	861	283	30	2954
2015	1109	557	711	203	76	2659

Kaynak: TÜİK veri tabanı

Şekil 2. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı toplam ithalatta bölge ekonomilerinin payı

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı ithalatta en yüksek payı Kazakistan almaktadır. 2015 yılında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı toplam ithalatın %42'si Kazakistan'dan yapılmıştır. Bunu sırasıyla Özbekistan (%27), Türkmenistan (%21), Tacikistan (%8) ve Kırgızistan (%3) izlemektedir. 1995-2015 dönemi incelendiğinde Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden yaptığı toplam ithalatta Kazakistan, Özbekistan,

Tacikistan ve Kırgızistan'ın payları artarken, Türkmenistan'ın payı ise yaklaşık yarı yarıya kadar azalmıştır (Şekil 2).

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ticareti ürün grupları itibarıyla incelendiğinde sermaye yoğun ve emek yoğun ürünlerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bölge ekonomilerine yaptığı ihracatta ilk sırayı %27,5 pay ile makineler ve elektrik malzemeleri ürün grubu

almaktadır. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine en fazla ihraç ettiği diğer ürün grupları ise metaller, tekstil ürünleri, muhtelif mamul eşya ve plastikler olarak sıralanmaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden en fazla ithal ettiği ürün grubu ise metal ve metal ürünler grubudur. Türkiye'nin Orta Asya'dan yaptığı ithalatın %49,4'ü metal ve metal ürünleri oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla tekstil ürünleri, mineral yakıtlar ve mineral yağlar, bitkisel ürünler

ve plastikler izlemektedir. Türkiye'nin Orta Asya'dan yaptığı ithalatın yaklaşık yarısını metal ve metal ürünleri oluşturmaktadır (Çizelge 4). Günümüzde Türkiye en fazla demir-çelik ve metal ürünleri ithalatı yapan ülkelerden biridir. Türkiye'nin demir ve çelik sektörü ağırlıklı olarak ithal girdi ile çalışmakta ve sektörde kullanılan hürdanın yaklaşık %70'i yurtdışından ithal edilmektedir (Ersöz ve ark., 2015).

Çizelge 4. Türkiye'nin Orta Asya'ya ihracatındaki ve Orta Asya'dan ithalatındaki ilk beş ürün grubu (2014 Yılı)

İhracattaki ilk 5 ürün			İthalattaki ilk 5 ürün		
Ürün adı	Değer (Milyon \$)	Pay (%)	Ürün adı	Değer (Milyon \$)	Pay (%)
Makineler ve elektrik malzemeleri	1239	27.5	Metal ve metal ürünleri	1416	49.4
Metal ve metal ürünleri	675	14.9	Tekstil ürünleri	591	20.6
Tekstil ürünleri	476	10.5	Mineral yakıtlar ve mineral yağlar	583	20.3
Muhtelif mamul eşya	440	9.7	Bitkisel ürünler	142	4.9
Plastikler	407	9.0	Plastikler	55	1.9

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında tarımsal ürünlerin ticaretine ilişkin veriler Çizelge 5'de sunulmaktadır. 2014 yılında Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine olan tarımsal ürünler ihracatı 197,9 milyon dolar iken, tarımsal ürünler ithalatı ise 155,1 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine olan tarımsal ürünler ihracatı, söz konusu ülkelere olan toplam ihracatın %4,39'unu oluşturmaktadır. Tarımsal ürünler ithalatı ise toplam ithalatın %5,41'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine olan tarımsal ürünlerinin ihracatında en fazla payı %15,72 ile kakao ve kako müstahzarları almaktadır. Bunu sırasıyla şeker ve şeker mamulleri (%14,76), yenilen çeşitli gıda müstahzarları, (%7,85), canlı ağaçlar ve süs bitkileri (%7,63), esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar (%7,50) vs. izlemektedir. Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinden ithal ettiği başlıca tarımsal ürünler arasında %38,95 ile hububat en yüksek payı almaktadır. Bunu sırasıyla yenilen sebzeler (%25,62), yağlı tohum ve meyveler (%18,98), diğer hayvansal menşeli ürünler (%6,05) vs. takip etmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünlerde rekabet gücü karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Analiz aşamasında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksi hesaplanmıştır. Analiz sonucunda

hesaplanan indeks değerleri Çizelge 6 ve Çizelge 7'de sunulmaktadır. Buna göre Türkiye tarımsal ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Alt sektörler itibarıyla ele alındığında Türkiye'nin "canlı hayvan ve hayvansal ürünler", "bitkisel ürünler" ve "gıda sanayii ürünlerde" karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak incelenen dönemde AKÜ ve ASKÜ indeks değerlerinde bir gerileme söz konusudur. Bu da Türkiye'nin tarımsal ürünlerde rekabet gücünün zamanla zayıfladığına işaret etmektedir. AKÜ indeks değerine göre Türkiye tarımsal ürünlerde zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Orta Asya ülkeleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan toplam tarımsal ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Kazakistan ve Türkmenistan ise tarımsal ürünlerde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir. Alt ürün grupları itibarıyla incelendiğinde ise Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın "bitkisel ürünlerde" karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Kırgızistan ve Tacikistan ise "canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler" ve "bitkisel ürünler" grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler. Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan bitkisel ürünlerde orta derecede karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken, Kırgızistan ise zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Buna karşın Kırgızistan canlı hayvan ve hayvansal ürünlerde orta derecede karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Söz konusu ülkeler gıda sanayii ürünleri grubunda ise karşılaştırmalı dezavantaja sahiptirler.

Çizelge 5. Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında tarımsal ürünlerin ticaretinin dağılımı (2014 Yılı)

Ürün adı	Türkiye		Orta Asya Ülkeleri	
	Değer (Bin \$)	Oran (%)	Değer (Bin \$)	Oran (%)
Canlı hayvanlar	1981	1.00	25	0.02
Etler ve yenilen sakatat	13430	6.78	0	0.00
Balıklar	1152	0.58	795	0.51
Süt ve süt ürünleri	9503	4.80	0	0.00
Diğer hayvansal menşeli ürünler	6	0.00	9392	6.05
Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler	15111	7.63	3423	2.21
Yenilen sebzeler	2325	1.17	39761	25.62
Yenilen meyveler	11766	5.94	9280	5.98
Kahve, çay ve baharat	964	0.49	12	0.01
Hububat	1275	0.64	60443	38.95
Değirmencilik ürünleri; nişasta; buğday glütenu	287	0.14	10	0.01
Yağlı tohum ve meyveler	4962	2.51	29454	18.98
Lak, sakız, reçine	149	0.08	0	0.00
Örölmeye elverişli bitkisel maddeler	18	0.01	25	0.02
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	12537	6.33	62	0.04
Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar	2660	1.34	0	0.00
Şeker ve şeker mamulleri	29211	14.76	0	0.00
Kakao ve kakao müstahzarları	31108	15.72	0	0.00
Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar	14845	7.50	11	0.01
Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	14670	7.41	1	0.00
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	15535	7.85	0	0.00
Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	6934	3.50	65	0.04
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri	4316	2.18	2409	1.55
Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	3204	1.62	0	0.00
Toplam	197949	100.00	155168	100.00

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Çizelge 6. Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri

Ülkeler	Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler (HS 01-05)		Bitkisel ürünler (HS 06-15)		Gıda sanayii ürünleri (HS 16-24)		Toplam tarımsal ürünler (HS 01-24)	
	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014
Türkiye	1.52	1.50	1.54	1.32	1.05	1.05	1.44	1.30
Orta Asya Ülkeleri	10.59	5.66	10.75	10.40	2.51	1.64	4.78	4.94
Kazakistan	1.82	0.73	2.38	2.17	0.31	0.30	0.59	0.42
Türkmenistan	0.16	0.43	2.66	2.10	0.16	0.41	0.04	0.11
Özbekistan	0.51	0.28	2.33	2.29	0.42	0.26	1.26	1.13
Kırgızistan	6.57	2.83	1.13	1.61	1.18	0.54	1.62	1.61
Tacikistan	1.53	1.40	2.31	2.23	0.44	0.13	1.26	1.66

Orta Asya ülkeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde tarımsal ürünlerde güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. Orta Asya ülkeleri toplam tarımsal ürünlerde Türkiye'ye nazaran güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Orta Asya ülkeleri özellikle "canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler" ve "bitkisel ürünler" grubunda güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, "gıda sanayii ürünleri"

grubunda zayıf bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler.

Araştırma sonucunda Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünlerde özellikle hayvansal ve bitkisel ürünlerde Türkiye'ye göre güçlü bir rekabet gücüne sahip oldukları anlaşılmaktadır. Orta Asya ülkeleri tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahiptirler. Ayrıca Orta Asya ülkeleri tarım ve hayvancılık alanlarındaki üretim faktörlerine görece daha fazla

sahiptirler. Bu durum Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünlerde güçlü bir rekabet gücüne sahip olmalarına olanak sağlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünler dış ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüğü ve rekabet gücü analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indekslerinden yararlanılmıştır. AKÜ ve ASKÜ indekslerinin hesaplanabilmesi için Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından elde edilen dış ticaret verilerinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye'nin tarımsal ürünlerde rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir. Ancak, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri karşısında tarımsal ürünlerde rekabet gücünün düşük olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde hem Türkiye'nin hem de Orta Asya ülkelerinin tarım ve gıda ürünlerine ait indeks değerlerinde genel olarak bir azalma görülmektedir. Bu da söz konusu ülkelerin rekabet gücünün giderek zayıfladığına işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirme yapılacak olursa son 20 yılda Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında ticari ilişkilerde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaretin Türkiye'nin lehine geliştiği görülmektedir. Zengin doğal kaynaklara sahip olan Orta Asya bölgesi Türkiye için önemli bir pazarı oluşturmaktadır. Ancak, günümüzde Türkiye ile Orta Asya ekonomileri arasında ticari ilişkilerin yeterli seviyede olduğu söylenemez. Zira, Orta Asya ülkelerinin Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki payı oldukça düşüktür. Türkiye ihracatında Orta Asya ülkelerinin aldığı pay %2,5, ithalatında payı ise %1,3'dür. Bu rakamlar, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile olan dış ticaretinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere yeni bir boyut kazandırmak için sağlıklı bir ulaştırma politikası ile taşımacılık altyapısındaki eksiklikler giderilmeli, ikili ticarete bürokratik engeller kaldırılmalı, kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmeli ve bölge ile dış ticareti geliştirmeye yönelik etkin bir devlet politikaları uygulanmalıdır.

Çizelge 7. Türkiye ve Orta Asya ülkelerinin tarımsal ürünlerine ait ASKÜ indeks değerleri

Ülkeler	Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler (HS 01-05)		Bitkisel ürünler (HS 06-15)		Gıda sanayii ürünleri (HS 16-24)		Toplam tarımsal ürünler (HS 01-24)	
	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014	2001-2007	2008-2014
Türkiye	-0.17	0.19	0.21	0.14	0.02	0.02	0.18	0.13
Orta Asya Ülkeleri	0.41	0.70	0.83	0.82	0.40	0.23	0.65	0.66
Kazakistan	-0.18	-0.17	0.41	0.37	-0.54	-0.55	-0.27	-0.41
Türkmenistan	-0.75	-0.53	0.45	0.35	-0.73	-0.49	-0.92	-0.80
Özbekistan	-0.49	-0.57	0.40	0.39	-0.44	-0.59	0.10	0.04
Kırgızistan	0.19	0.46	0.02	0.23	0.06	-0.30	0.23	0.23
Tacikistan	-0.50	0.11	0.39	0.38	-0.41	-0.78	0.11	0.17

Kaynaklar

Ahmad, N., Kalim, R. 2013. Changing revealed comparative advantage of textile and clothing sector of Pakistan: pre and post quota analysis. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 7(3): 520-544.

Alimukhamedov, F. 2015. Turkey's Central Asia policy in the changing World: priorities, policies and actions, *South-East European Journal of Political Science*, 3(2): 109-130.

Balassa, B. 1965. Trade liberalization and revealed comparative advantage, *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2): 99-123.

Bayramoğlu, Z. 2010. Türkiye ve Azerbaycan arasında tarımsal ürünlerin dış ticaret potansiyeli ve karşılaştırmalı üstünlükleri. *Journal of Azerbaijani Studies*, 738-751.

Budak, T. 2013. Orta Asya'da küresel jeoekonomik rekabet ve Türkiye, *Bilge Strateji*, 5(9): 125-142.

Camanzi, L., Malorgio, G., Regazzi, D. 2003. Agri-food Turkish trade: structure, competitiveness and relations with the EU, *New Medit*, 2: 25-36.

Cao, S., Li, F., Zhang, J. 2011. Export competitiveness of agri-products between China and Central Asian countries: a comparative analysis, *Canadian Social Science*, 7(5): 129-134.

- Çelik, N. 2007. SSCB sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde endüstriyel performans ve inovasyon politikaları, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 23(2): 117-132.
- Çeştepe, H. 2012. Türkiye'nin seçilmiş Ortadoğu ülkeleriyle ticaretinin analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(2): 23-43.
- Çeştepe, H., Ermiş, A. 2007. Türk seramik sektörünün rekabet gücü (1996-2002), Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 12 (1): 127-143.
- Çoban, O., Peker, A.E., Kubar, Y. 2010. Türk tarımının Avrupa Birliği ülkeleri karşısındaki sektörel rekabet gücü. S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20: 247-266.
- Dalum, B., Laursen, K., Villumsen, G. 1998. Structural change in OECD export specialization patterns: de-specialization and 'stickiness' International Review of Applied Economics, 12: 447-467.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., Güvenç, İ. 2015. Türkiye'nin sebze ihracatında karşılaştırmalı üstünlükleri, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(4): 70-76.
- Erol, M.S., Şahin, M. 2013. Bağımsızlıklarının 20.Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin entegrasyon süreci (1991-2011), Karadeniz Araştırmaları, 37: 111-136.
- Ersöz, T., Düğenci, M., Ünver, M., Eyiöl, B. 2015. Demir çelik sektörüne genel bir bakış ve beş milyon ton üstü demir çelik ihracatı yapan ülkelerin kümeleme analizi ile incelenmesi, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, 4(2): 75-90.
- Fertö, I. 2007. The dynamics of trade in Central and Eastern European countries, Managing Global Transitions, 5(1): 5-23.
- Hinloopen, J., Marrewijk, C.V. 2001. On the empirical distribution of the Balassa index, Review of World Economics, 137 (1): 1-35.
- INTRACEN, 2017. International trade centre web page [Erişim Tarihi: 07.02.2017].
- Karakaş, A., Karakaş, D.N. 2012. Bölgesel ekonomik güç merkezi olma yolunda Türkiye'nin dış ticaretinin karşılaştırmalı görünümü: yenedünya düzeninde yeni cazibe merkezi (mi?), Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(3): 67-90.
- Kaya, P., Erdoğan Aktan, H. 2011. Türk tarım sektörü verimliliğinin parametrik olmayan bir yöntemle analizi, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(1): 261-282.
- Kösekahyaoglu, L., Özdamar, G. 2011. Türkiye, Çin ve Hindistan'ın sektörel rekabet gücü üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 30(2): 29-49.
- Laursen, K. 1998. Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization, Danish Research Unit for Industrial Dynamics, DRUID Working Paper No: 98-30.
- Miral, Z.C. 2006. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne karşı rekabet gücü: seçilmiş tarımsal ürünler için bir uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, A., Çakır, M. 2007. Bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinin yoksulluk sorunu, Akademik Fener, 8: 32-41.
- Pakravan, M.R., Kalashami, M.K. 2011. Future prospects of Iran, U.S and Turkey's pistachio exports, International Journal of Agricultural Management and Development, 1(3): 181-188.
- Peker, A.E. 2015. Türkiye hububat ve baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5(2): 1-20.
- Şahin, D. 2016. Tarımsal gıda ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğün ölçümü: Türkiye örneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43): 2177-2184.
- TÜİK, 2017. <http://tuik.gov.tr> (Erişim tarihi: 07.02.2017).
- Ulucan, H., Çeviş, İ., Ceylan, R. 2014. Türkiye'de endüstri-İçi ticaretin gelişimi, NWSA-Social Sciences, 9(3): 31-53.
- Utkulu, U., İmer, H. 2009. Türk tekstil ve konfeksiyon sektörünün Avrupa Birliği tekstil ve konfeksiyon sektörü karşısındaki rekabet gücünün alt sektörler düzeyinde ölçülmesi, Rekabet Dergisi, 36: 3-43.
- Varbanets, P. 2012. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslarda dış politikası: Arap Baharı olaylarının yankıları, Orta Asya ve Kafkasya, 15(4): 59-66.
- Wheeler, T. 2013. Turkey's role and interests in Central Asia, Safer World Briefing.